

ИМОМ МОТУРИДИЙ ВА УНИНГ ИЗДОШЛАРИ ИЛМИЙ МЕРОСИНИНГ ИСЛОМ ИЛМЛАРИ РИВОЖИДАГИ ЎРНИ

Бердиева Нилуфар Ахатовна

*Хожа Бухорий ўрта махсус ислом таълим муассасаси
ўқув-услубий бўлим бошлиғи Қашқадарё вилояти Китоб тумани
+998(99)702 40 50; +998(97)950 61 14*

Ислом таълимотининг ривожланиши асрлар давомида турли ақидалар ва фикр мактаблари билан бойиб борган. Бу жараёнда ақида, фикр ва калом соҳаларида муҳим ўрин тутган буюк алломалардан бири – Абу Мансур ал-Мотуридий ҳисобланади. Унинг илмий мероси исломий илмлар ривожига катта таъсир кўрсатиб, ҳозирги кунга қадар аҳамият касб этмоқда. Мотуридийлик таълимоти, айниқса, соф исломий ақидавий тушунчаларнинг шаклланиши ва мустаҳкамланишида ҳал қилувчи рол ўйнаган.

Мазкур мавзуда Имом Мотуридийнинг шахсияти, илмий мероси ва унинг исломий илмларга таъсири таҳлил қилинади. Шунингдек, унинг издошлари томонидан ушбу таълимот ривожлантирилиши ва бугунги кундаги аҳамиятига тегишли мавзулар ҳам баҳс қилинади.

Имом Мотуридийнинг таълимоти ислом оламида, хусусан, Ҳанафий мазҳаби асосий ақидавий мактабларидан бири сифатида қабул қилинган ҳудудларда кенг тарқалган. Унинг фикрлари сунний исломнинг мустаҳкам асосларидан бири бўлиб, бугунги кунда ҳам мусулмон жамиятларида диний ва илмий манба сифатида фойдаланилмоқда.

Замонавий исломий муҳитда энг муҳим муаммолардан бири – ақидавий ихтилофлар ва уларни ҳал қилиш масаласидир. Мотуридийлик таълимоти мана шу ихтилофларни муҳокама қилиш ва уларга асосли жавоб беришда муҳим манба сифатида намоён бўлмоқда. Шунинг учун ҳам бу мавзудаги тадқиқотлар долзарб ва зарур ҳисобланади.

Ислом таълимоти ва ақидавий фикрлар ривожига Имом Абу Мансур ал-Мотуридий ва унинг издошлари томонидан яратилган илмий мерос муҳим аҳамият касб этади. Мотуридийлик — аҳли сунна вал жамоа ақидавий мактабларидан бири сифатида сунний исломдаги ақидавий барқарорлик ва илмий-интеллектуал қарашларнинг шаклланишига ҳисса қўшган [1:245-259].

Мотуридийлик таълимоти мусулмонлар орасида ақл ва далилга асосланган фикр юритишни илгари сурди. Бу эса ислом фалсафаси, калом ва фикр соҳаларида янги ривожланишлар учун замин яратди. Хусусан, унинг “Таъвилот аҳл ас-сунна” асари Қуръоннинг таъвиллари борасида илмий-мантиқий ёндашув намунаси сифатида катта аҳамиятга эга [2:2005].

Бугунги кунда диний радикализм ва нотўғри таъбирларга қарши маърифий курашда Мотуридий мероси муҳим аҳамият касб этади. Унинг мероси орқали

диний таълимотларнинг ҳақиқий моҳиятини англаш, уламоларнинг мўътадил, асосли қарашларини оммага етказиш имкони пайдо бўлмоқда [3:32-38] [4:2006].

Мотуридийлик асосан Мовароуннаҳр ва Туркистонда кенг тарқалган бўлиб, бу мактабнинг ривожини орқали ислом динининг инсонпарвар ва маърифатпарвар руҳи сақланиб қолган. Шу боис, бу меросни тадқиқ этиш ўзбек исломшунослиги ва маънавий меросимиз учун ҳам муҳим ҳисобланади [5:2019][6:2020].

Имом Мотуридийнинг шахсияти ва илмий меросининг аҳамияти.

Имом Мотуридийнинг шахсияти: Имом Абу Мансур Муҳаммад ибн Муҳаммад ибн Маҳмуд ал-Мотуридий ас-Самарқандий тахминий яшаган даври 248/870 — 333/944 йилларга тўғри келади. Мовароуннаҳрда, хусусан, Самарқанд шаҳрида яшаб, ислом ақидавий таълимоти — калом, тафсир ва фикҳ соҳаларида йирик илм аҳли сифатида танилган. У Ҳанафий мазҳабининг етук уламоси ва ақида соҳасида мотуридийлик мактабининг асосчиси ҳисобланади. Унинг исми "ал-Мотуридий" нисбаси билан боғланган бўлиб, бу Самарқанд яқинидаги Мотурид қишлоғидан эканлигини билдиради [7:2019].

Имом Мотуридий ўз давридаги ақидавий ихтилофларга қарши курашда ақл ва нақлни уйғунлаштириш орқали илмни асослаган. У калом илмида мўътадилликни сақлаган ҳолда, мутазила ва бошқа ғуруҳларнинг фикрларига қарши мантиқий ва далилли ёндошувни ривожлантирган [8:245-259].

Илмий меросининг асосий жиҳатлари: Имом Мотуридийнинг асарлари орқали у сунний ақидани ақл ва мантиқ асосида асослаб берган. Унинг фикрича, инсон ақли динни англашда муҳим восита бўлиб, ақл ва ваҳий бир-бирини инкор қилмайди, балки тўлдириб туради [9:1997].

Асарлари: "Китоб ат-Тавҳид" — Унинг калом соҳасидаги энг машҳур асари бўлиб, Улуҳият, пайғамбарлик, тақдир ва бошқа ақидавий масалаларни муҳокама қилади. Унда ақл ва далилга асосланган мулоҳазалар билан далиллар келтирилади [10:2003].

"Таъвилот аҳл ас-Сунна" — Бу асар Қуръоннинг таъвили (интерпретацияси)га бағишланган. Мотуридий бу тафсирида мантиқий ва мурасали услубда Қуръон оятларини изоҳлайди [11:2005].

Ушбу асарлар ислом илмлари тарихида биринчи манбалардан бири сифатида ўрганилади ва мотуридийлик таълимотининг илмий асосларини ташкил этади.

Илмий меросининг аҳамияти: Имом Мотуридийнинг илмий мероси сунний исломда энг кенг тарқалган ақидавий мактаблардан бири бўлган мотуридийликнинг асосий пойдеворини ташкил этади. Унинг таълимотлари асрлар давомида Мовароуннаҳр, Туркистон, Ҳиндистон ва Анадолуда кенг тарқалган.

Ҳозирги замонда мотуридийлик таълимоти диний радикализмга қарши маърифий курашда муҳим аҳамият касб этмоқда. Бу таълимот ақл ва далилга асосланган, мўътадил исломий қарашларни илгари суради. Шу сабабли, Мотуридий меросини тадқиқ этиш нафақат илмий, балки ижтимоий жиҳатдан ҳам долзарбдир [12:2020][13:32-38].

Мотуридий таълимотининг исломий илмлар ривожигаги ўрни.

Ислом илмлари тарихи ўзининг мукаммал фикрий мактаблари ва улар орқали шаклланган илмий мероси билан ажралиб туради. Шу мактаблардан бири Имом Абу Мансур ал-Мотуридий асос солган мотуридийлик таълимоти бўлиб, у сунний ақидавий фикрнинг илмий-мантиқий асосланган йўналиши сифатида юксак ўрин тутади. Мотуридий таълимоти нафақат ақида соҳасида, балки фикҳ, тафсир, фалсафа, мантиқ ва бошқа исломий илмлар ривожига ҳам катта таъсир кўрсатган.

Мотуридий таълимотининг асосий нукталари: Мотуридийлик таълимоти Ислом ақидасини ақл ва ваҳий уйғунлигида англашга уринган. Унга кўра:

Ақл инсон учун ҳақиқатни англашда муҳим воситадир.

Шаръий далиллар ва ақлий далиллар бир-бирига зид бўлмайди.

Имон — қалбдан тасдиқ қилишдан иборат бўлиб, амал унга кирмайди.

Аллоҳнинг адолати ва инсон ихтиёри ўртасидаги мувозанат муҳимдир [14:2019].

Бу нукталар калом ва фалсафий қарашларнинг юксалишига замин яратди.

Калом илмидаги таъсири: Имом Мотуридий ўзининг “Китоб ат-Тавҳид” асарида мутакаллимлар ўртасидаги долзарб масалаларни (масалан, тақдир, ихтиёр, Аллоҳнинг сифати) ақлий ва далилли усулда таҳлил қилди. У мутазила ва жаҳмий каби оқимларнинг фикрларига нисбатан мувозанатли раддиялар берган [15:2003]. Ушбу услуб кейинчалик мотуридийлик мактабидаги уламолар томонидан янада ривожлантирилди (масалан, Абу Муъин ан-Насафий, ал-Баздавий) [16:2006].

Фикҳ ва усул ал-фикҳ таъсири: Имом Мотуридий ханафий мазҳабининг етук вакилларида бири сифатида, ханафий фикҳининг ақидавий асосларини мустаҳкамлашга ҳисса қўшган. Унгача ханафийлик фақат амалий мазҳаб сифатида ривожланган бўлса, Мотуридий унинг ақидавий пойдеворини яратган. Бу ханафий мазҳаби ва мотуридийлик ўртасида чуқур боғлиқликни таъминлаган [17:1997].

Тафсир ва Қуръоний илмлардаги таъсири: “Таъвилот аҳл ас-Сунна” номли тафсирида Имом Мотуридий ақл ва шаръий манбаларни уйғунлаштирган ҳолда Қуръон оятларига таъвил қилган. Бу исломий тафсир илмидаги янги методик ёндашув сифатида қаралади [18:2005].

Мотуридийлик ва унинг ҳозирги замонавий аҳамияти

Мотуридийлик таълимоти — сунний исломдаги энг асосий ақийда мактабларидан бири бўлиб, у ханафий мазҳабида ақийдавий асос бўлиб хизмат қилган ва асрлар давомида Мовароуннаҳр, Туркия, Ҳиндистон, Болқон, Кавказ ва бошқа ҳудудларда кенг тарқалган.

Асосий хусусиятлари:

Ақл ва нақлни уйғунлаштириш.

Ихтиёр, тақдир ва инсон масъулиятида мўътадил ёндашув.

Ижтимоий адолат, бағрикенглик ва фалсафий ёндашувни ёқлаш [19:2003].

Мотуридийлик ақлий ёндашувни асос қилиб олгани сабабли, илм-фан тараққиёти билан зидлашмайди. Бу ҳолат ҳозирги замонда дин ва илм ўртасидаги мувозанатни сақлашда муҳим аҳамият касб этади [20:1968].

Ислом оламида мотуридийлик таъсири: Марказий Осиё – Самарқанд, Бухоро, Тошкент ва Туркистонда мотуридийлик асосий таълимот сифатида амал қилган.

Туркия – Хусусан Усмонли давлати даврида мотуридийлик расмий ақйда сифатида қабул қилинган.

Ҳиндистон ва Афғонистонда ҳанафий мазҳаб билан биргаликда мотуридий таълимоти кенг тарқалган.

Таълим муассасаларидаги мавқеи: Аксарият мадрасаларда ал-Ақоид ан-Насафий ва Шарх ал-Талвих каби мотуридий уламолар асарлари ўқитилган.

Ҳозирги кунда ҳам Туркия, Ўзбекистон, Қозоғистон, Босния, Индонезия каби давлатларда исломий таълимнинг асосий назарий базаси сифатида ўрганилади [21:1994].

Замонавий мутахассислар ва мотуридий мероси: Муҳаммад Саъид Рамазон ал-Бутий, Юсуф ал-Қарзавий, Мустафо Чагричи каби уламолар мотуридийликни ақл ва эътиқод уйғунлигининг намунаси сифатида кўрсатган.

Мустафо Сибайи ва Фазлур Раҳмон каби мутафаккирлар бу таълимотнинг замонавий шароитда қайта таҳлилига қўшилганлар [22:www.maturidi.uz].

Туркияда Илмий тадқиқот институтлари ва Диянёт маркази мотуридийликка оид бир қатор фундаментал тадқиқотлар олиб бормоқда.

Ўзбекистонда “Имом Мотуридий” халқаро илмий-тадқиқот маркази фаолият юритмоқда (2020 йилдан) [23:2021].

Мотуридийлик таълимоти:

Замонавий радикализмга қарши илмий Ҳимоя воситаси;

Дин ва илм уйғунлигини таъминловчи асос;

Бағрикенг ва мўътадил исломий фикрнинг салоҳиятли мактаби сифатида ҳозирги кунда ҳам актуал ҳисобланади.

Имом Мотуридий ва унинг издошлари ислом илмларининг деярли барча соҳаларига улкан таъсир кўрсатган. Унинг таълимоти бугунги кунда ҳам долзарблигини сақлаб, исломий бағрикенглик ва мўътадилликни қўллаб-қувватлайди. Замонавий диний ва ижтимоий муаммоларни ҳал қилишда мотуридийликнинг илмий мероси муҳим манба ҳисобланади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Karimov, E. (2020). “Imam Maturidi's Teaching and Its Significance in the Development of Islamic Theology.” Islamic Studies Journal, Vol. 15(3), pp. 245–259.
2. Al-Māturīdī, Abū Maṣṣūr. Ta'wīlāt Ahl al-Sunna. Edited by Fathullah Khuleif, Dār al-Nashr, 2005.
3. Saitov, R. (2019). “Мотуридийлик таълимотининг замонавий аҳамияти.” Ислом ва цивилизация, №4, б. 32–38.
4. Nasr, S. H. (2006). Islamic Science: An Illustrated Study. World Wisdom.
5. Абдулқайюм Юсупов. Имом Мотуридий ва мотуридийлик таълимоти. Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2019.
6. Саттаров З. Калом илмлар тарихи ва Мотуридийлик мактаби. Тошкент: “Ирфон” нашриёти, 2020.

7. Юсупов, А. (2019). Имом Мотуридий ва мотуридийлик таълимоти. Тошкент: ЎЗМЭ нашриёти.
8. Karimov, E. (2020). "Imam Maturidi's Teaching and Its Significance in the Development of Islamic Theology." *Islamic Studies Journal*, 15(3), 245–259.
9. Hallaq, W. B. (1997). *A History of Islamic Legal Theories: An Introduction to Sunni Usul al-Fiqh*. Cambridge University Press.
10. Al-Māturīdī, A. M. (2003). *Kitab al-Tawhid*. Ed. Bekir Topaloğlu. Ankara: DIB Publications.
11. Al-Māturīdī, A. M. (2005). *Ta'wīlāt Ahl al-Sunna*. Ed. Fathullah Khuleif. Dār al-Nashr.
12. Саттаров, З. (2020). Калом илмлар тарихи ва Мотуридийлик мактаби. Тошкент: Ирфон.
13. Saitov, R. (2019). "Мотуридийлик таълимотининг замонавий аҳамияти." *Ислом ва цивилизация*, №4, 32–38
14. Юсупов, А. (2019). Имом Мотуридий ва мотуридийлик таълимоти. Тошкент: ЎЗМЭ нашриёти.
15. Al-Māturīdī, Abū Maṣṣūr. (2003). *Kitab al-Tawhid*. Ed. Bekir Topaloğlu. Ankara: DIB.
16. Ан-Насафий, Абу Муъин. *Tabsirat al-Adilla fi Usul al-Din*. Қоҳира: Дорул-фикр, 2006.
17. Hallaq, W. B. (1997). *A History of Islamic Legal Theories: An Introduction to Sunni Usul al-Fiqh*. Cambridge University Press.
18. Al-Māturīdī, A. M. (2005). *Ta'wīlāt Ahl al-Sunna*. Ed. Fathullah Khuleif. Beirut: Dar al-Kutub al-Ilmiyyah.
19. Al-Maturidi, Abu Mansur. *Kitab al-Tawhid*. Ed. Bekir Topaloglu. Ankara: DIB, 2003.
20. Nasr, Seyyed Hossein. *Science and Civilization in Islam*. Harvard University Press, 1968.
21. DeWeese, Devin. *Islamization and Native Religion in the Golden Horde*. Penn State Press, 1994.
22. "Imam Maturidi International Scientific Research Center." www.maturidi.uz
23. Buğra, Ahmed. *Maturidilik: Dünü, Bugünü, Yarını*. Istanbul: İFAV Yayınları, 2021.